

قطعه شعری از لمعات عراقی در دیوان بدر چاچی

علی اصغر بشیری

دانشجوی دکتری دانشگاه بوعلی سینای همدان
aliasgharebashri@gmail.com

در دیوان بدر چاچی قطعه‌ای بدین مطلع آمده است:

گفتا به صورت ار چه ز اولاد آدم
از روی مرتبت به همه حال برترم

(بدرالدین چاچی، دیوان، ص ۳۸۰)

مصحح کتاب، علی محمد گیتی فروز، درباره این قطعه هیچ توضیحی نداده است؛ در حالی که این قطعه پیش از این در لمعات عراقی (عراقی، کلیات، ص ۳۷۴) به چاپ رسیده و تقریباً در تمام چاپ‌های دیگر لمعات نیز آمده است؛ بنابراین به اقرب احتمالاً نمی‌تواند از بدرالدین چاچی باشد. با توجه به این که ممکن است برخی از اشعاری که در لمعات آمده از عراقی نباشند، در انتساب این قطعه به عراقی نیز اندکی جای تردید باقی خواهد بود، اما تا یافته شدن قراینی دقیق‌تر باید این قطعه را از عراقی دانست، نه از بدرالدین چاچی.

عراقی در آغاز لمعات در وصف پیامبر (ص) می‌گوید:

يقول عمر بن الفارض:

وانی كنت ابن آدم صورة فلی فیه معنی شاهد بابوتی

(همانجا)

که البته مصراع اول نیز در دیوان ابن فارض بدین شکل است:

وانی ان كنت ابن آدم صورة
فلی فیه معنی شاهد بابوتی

(ابن فارض، دیوان، ص ۷۳)

این قصیده ابن فارض یکی از مشهورترین اشعار ادبیات عرب است و از آن به معراج‌نامه ابن فارض تعبیر می‌کنند (صائن‌الدین، شرح، ص یازده) و شروع بسیاری بر آن نوشته شده که شرح نظم‌الدردر یکی از آنها است (همان، همانجا). عراقی قطعه فوق را از لحاظ معنی و مفهوم، از این شعر ابن فارض گرفته است و بسیاری از ابیات آن دقیقاً ترجمه ابیات قصیده ابن فارض است. مصحح دیوان بدر چاچی در کار خود از چهار نسخه و دو شرح استفاده کرده است که شرح غیث‌الدین رامپوری با نام کاشف‌الاسرار نیز یکی از آنها است و مصحح هم در شرح و هم در اصالت اشعار به آن استناد کرده است. این شرح (چاپ لکنهو، مطبع نول کشور، ماه جولای، سنه ۱۸۹۶ عیسوی، مطابق ماه صفرالمظفر سنه ۱۳۱۶) در ۴۱۰ صفحه است (بدرالدین چاچی، دیوان، ص ۵۴). اما نکته مهم این است که در این شرح تعداد زیادی قصیده و غزل و قطعه وجود داشته که در نسخ دیگر نبوده است و مصحح آنها را در فصلی جداگانه زیر عنوان «بخش افزوده‌ها» آورده است. ابیات این بخش حدود ۶۵۰ است. قطعه فوق نیز جزء همین بخش افزوده‌هاست و مشخص نیست که رامپوری به چه دلیل و با کدام منبع این شعر بسیار مشهور عراقی را به نام بدر چاچی آورده است.

مصحح دیوان، بخش پایانی کتاب را به شرح ابیات و واژه‌ها و اصطلاحات دشوار دیوان اختصاص داده است. در بخش مربوط به شرح ابیات فوق، در شرح بیت نخست، به نقل از کاشف‌الاسرار، گوید: «گفتا: الف گفتا به معنی ضمیر متکلم واحد است، یعنی گفتم...» و سپس بحر محیط و رشحه را معنی کرده است (چاچی، دیوان، ص ۵۳۵)؛ در صورتی که گفتا در این بیت، اشاره به پیامبر اسلام (ص) است؛ یعنی پیامبر گفتا که من در صورت، شبیه اولاد آدم هستم.

جامی نیز در اشعة اللمعات این قطعه را به طور کامل شرح کرده است (جامی، اشعة، ص ۲۹). شرح جامی به انضمام خود شعر حدود دو صفحه است.

در اینجا این قطعه همراه صورت‌های اختلاف آن در لمعات عراقی و اشعة اللمعات جامی، آورده می‌شود، هر چند که تفاوت‌های این شعر با لمعات و اشعة اللمعات، آنقدر چشمگیر نیست که تفاوتی در معنی به وجود آورد. این توضیح نیز ضروری است که: مبنای این شعر، همان قطعه دیوان بدر

چاچی است و کلمات درون کمانک موارد اختلاف لمعات عراقی است.

گفتا: به صورت ار چه ز اولاد آدمم
از روی مرتبه (مرتبت) به همه (ز همه) حال برترم
چون بنگرم در آینه عکس جمال خویش
گردد همه جهان به حقیقت مصورم
خورشید آسمان ظهورم عجب مدار
ذرات کاینات اگر گشت مظهرم
ارواح قدس چیست نگهدار (نمودار) معنیم
اشباح انس چیست؟ نگهدار پیکرم
بحر محیط رشحه‌ای از فیض فیضم
نور بسیط لمعه‌ای از نور اظهارم (ازهرم)
از عرش تا به فرش همه ذره بوده‌اند (ذره‌ای بود)
در نور (پیش) آفتاب ضمیر منورم
روشن شود ز روشنی رای (ذات) من جهان
گر پرده صفات خود از هم فرو درم
آبی که زنده گشت از او خضر جاودان
آن آب چیست؟ قطره‌ای از حوض کوثرم

آن دم کز او مسیح همی زنده کرد جان (مرده زنده کرد)
یک نفحه بود از نفس روح پرورم
فی الجملة مظهر همه اشیاست جان من
بل اسم اعظم (اعظم) است حقیقت (به حقیقت) چو بنگرم

(بدر چاچی، دیوان، ص ۳۸۰)

منابع

بدرالدین چاچی، دیوان بدر چاچی، تحقیق و تصحیح
علی محمد گیتی فروز، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد
مجلس شورای اسلامی: ۱۳۸۷.
عراقی، فخرالدین، کلیات عراقی، تصحیح سعید نفیسی،
تهران، سنایی: بی تا.
صائن الدین علی بن محمد ترکه اصفهانی، شرح نظم الدر
(شرح قصیده تائیه ابن فارض)، تصحیح و تحقیق اکرم
جودی نعمتی، تهران، میراث مکتوب: ۱۳۸۲ ش.
جامی، عبدالرحمان، اشعة اللمعات به انضمام سوانح غزالی و
چند کتاب عرفانی دیگر، تصحیح حامد ربانی، تهران،
کتابخانه علمی حامدی: ۱۳۵۰ ش.
ابن فارض، دیوان ابن فارض، شرحه و قدم له مهدی محمد
ناصرالدین، دارالکتب العلمی، بیروت، ۱۴۱۰ ق.

دیوان خازن (فارسی - عربی)

ابومحمد عبدالله بن احمد خازن (سده چهارم)

[نسخه برگردان دستنویس شماره ۱۱۹۶۹، کتابخانه آستان قدس رضوی، کتابت ۴۸۱ هـ]

مقدمه، تصحیح و تحقیق: احمد مهدوی دامغانی

ابومحمد عبدالله بن احمد خازن، شاعر، ادیب و نویسنده توانای سده
چهارم هجری است که از تاریخ تولد و وفات او آگاهی دقیقی در دست
نیست. وی شاعر و کتابدار صاحب بن عبّاد و مدّاح فخرالدوله دیلمی بود و
از او در زمره مشاهیر اصفهان یاد شده است.

ابومحمد خازن به بیشتر موضوعات معمول شعر همچون مدح و وصف و
اشعار اخلاقی و... پرداخته است اما در این میان مدح غالب است. ساختمان
قصاید او استوار و دربرگیرنده همه ویژگی‌های شعر آن روزگار از جمله
گرایش به تصویرپردازی و میل به آرایش‌های لفظی است.

دیوان اشعار خازن براساس نسخه‌ای کهن به تاریخ کتابت ۴۸۱ ق تصحیح و به همراه چاپ عکسی (نسخه برگردان)
نسخه خطی این اثر تقدیم علاقه‌مندان شده است.

